

ANALÝZA ETAP VE VÝZKUMU KLIENTELISMU V ODBORNÉ LITERATUŘE

Ondřej Plachý*

Abstract: *This study analyzes developments in the field of study of political clientelism over the course of the last 50 years. It will focus on a broad spectrum of literature, but will also pay attention to particular research carried out in Latin America. The main goal is to analyze the theoretical assumptions used by scholars and contextualize their research into three phases of clientelism study. The first phase is characterized by the predominant theory of modernization and analyses the first division of the study of clientelism from anthropological and historical literature. The second focuses on broader structural theories and institutional variables. The third turns its attention back to modernization theory, which is complemented by research on the impact of political competition on different forms of clientelism.*

Key words: *clientelism, ethnography, comparative research, game theory, political science, brokers, literature review.*

*Mgr. Ondřej Plachý, Katedra politologie, Filozofická fakulta UHK, plachon1@gmail.com.

1. ÚVOD

Tato analýza si stanovila za cíl poskytnout čtenářům náhled na problematiku klientelismu¹ jak na obecné rovině, tak se zaměřením na Latinskou Ameriku. Článek je zaměřen na analýzu klíčových konceptů a teorií, ze kterých autoři vycházeli. Cílem je upozornit čtenáře na neustále se vyvíjející chápání klientelismu a na výzkumy, které teoreticky i analyticky obohatily jeho studium. Díky tomu, že se společnosti neustále transformují, mění se i povaha klientelismu. Autoři se z rurálních oblastí přes slumy měst postupně přesouvali k politickým stranám a stranickým mašinám.

Tři kapitoly rozdělují studium klientelismu na etapy podle vývoje paradigmat jeho výzkumu – modernizačního, institucionálního a rozvojového. Tyto kapitoly navíc obsahují každá vlastní podkapitulu, ve které jsou analyzovány práce, které se zabývaly klientelismem v Latinské Americe. V závěru pak je autorem představeno porovnání celosvětové a latinskoamerické literatury.

Zkoumání klientelismu bylo již od počátku zkoumaného období rozděleno převážně mezi dvě disciplíny – antropologii a politologii. Obě dvě disciplíny přitom k definování klientelismu přistupovaly s rozdílnými cíli. Jak uvádí Alex Weingrod, antropologové byli více zaujatí studiem nerovnosti, která z tohoto typu vztahu vznikala a byla založena na jeho vertikálním chápání. Pro politology naopak bylo důležitější do své analýzy přibrat politické strany, které ovšem z hlediska vertikální linie vztahů nemohly být formálně nadřazené svým voličům (Weingrod 1968, 378–379). To mělo pro studium klientelismu celou řadu důsledků. Politické strany musely připravovat strategie, které počítaly s přerodělováním veřejných statků, a v důsledku demokratické volební soutěže musely počítat s možností, že se od nich voliči odvrátí. Osoba voliče, na rozdíl od osoby klienta, byla nezávislá a mohla výměnu za určitých okolností, například při vysoké soutěži dvou kandidátů, ovlivňovat. Pokud opustíme původní antropologickou a etnografickou rovinu zkoumání klientelismu a budeme se zabývat pouze politickým klientelismem, jsou hlavními aktéry klientelistické výměny v demokraciích volič (skupina voličů) a politik (politická strana).

1.1. LATINSKÁ AMERIKA A KLIENTELISMUS

Před přistoupením k samotné analýze jednotlivých vln lze konstatovat, že všechny tři generace moderního výzkumu politického klientelismu jsou v literatuře zabývající se Latinskou Amerikou bohatě zastoupené. Od počátku 80. let se, v důsledku specifického vývoje, ve kterém se nárůst populace prolínal s privatizací a makroekonomickou krizí a projevoval se především inflací a rostoucí chudobou v 90. letech, vytvořil na klientelistické sítě mnohem větší tlak než v předchozích dekadách. Důsledkem byla změna strategií jednotlivých aktérů a větší nestabilita celého procesu klientelistické výměny, která v důsledku obohatila teoretické chápání klien-

¹Tato práce koncepčně nerozděluje mezi klientelismem (*clientelism*), patronáží (*patronage*) a „porcováním medvěda“ (*pork-barreling*), ale bere je jako různé strategie klientelistické výměny. Díky některým pracím (Samuels 2002) je přitom zřejmé, že například strategie porcování medvěda může být s klasickým klientelismem propojena. Podobně byl v dosavadní literatuře již dostatečně zkoumán přechod od patronáže ke klientelismu (Hopkin, Mastropaolo 2001).

telismu o řadu mechanismů pro vzájemné monitorování, případně o potrestání těch, kteří své sliby nenaplnili.

2. PRVNÍ VLNA: KONCEPČNÍ VYMEZENÍ STUDIA POLITICKÉHO KLIENTELISMU

V prvním období (60.–70. léta)² byly studie klientelismu inspirované politickým procesem dekolonizace, doplněném o v té době populární teorii modernizace, podle které existoval kauzální vztah mezi úrovní ekonomického rozvoje a demokracií (Lipset 1960). Klientelismus byl u většiny autorů vnímán jako dlouhodobě neslučitelný s demokratickými praktikami, což ovlivnilo i způsob, kterým jej zkoumali. Hlavním předmětem zájmu byla mikro-úroveň zkoumání klientelismu, která se navíc primárně zaměřovala na chudší oblasti. Jednotliví výzkumníci si uvědomovali, že zapojení širších skupin obyvatelstva do politiky³ a nárůst jejich sociální mobility vedly k vytváření nových sociálních vazeb mezi aktéry klientelistické výměny. Jedním z empiricky doložených způsobů transformace tradičních vazeb byla přeměna tradičního klientelismu na politický (Scott 1972; Chubb 1982; Weingrod 1969; Cornelius 1975).

První ze studií v prvním období studia klientelismu byla práce Jamese Scotta *The Erosion of Patron-Client Bonds and Social Change in Rural Southeast Asia* (1972). Ta se zabývala erozí tradičních vztahů mezi patrony a klienty v rurálních komunitách v jihovýchodní Asii. Primárním cílem této práce bylo ukázat, jak postupnou modernizací dochází k rozměňování sociálních vazeb v tradičních společnostech. Scott se prostřednictvím svého výzkumu snažil o formulování teoretického rámce, vysvětlujícího odlišnosti mezi různými venkovskými komunitami ve formování třídního (v některých případech spíše prototřídního) uvědomění. Klíčovou proměnnou v jeho výzkumu byla legitimita pozemkových elit. Jeho definice klientelismu byla stále založena na tradičním pojetí nerovného a neflexibilního vztahu mezi klientem/rolníkem a pozemkovým vlastníkem, ve kterém nešlo o přímou materiální výměnu, ale spíše o projevy oddanosti výměnou za ústupky. Scottův příspěvek k literatuře klientelismu, kromě definování tradičního klientelismu, spočíval především v tom, že analyzoval transformaci z jednoho typu klientelismu ke druhému. Scott se ve svém článku pokusil do analýzy zařadit i instituce. Autor například tvrdil, že v oblastech s vyšším výskytem domorodého obyvatelstva byly vazby postaveny na královské a charismatické legitimitě, zatímco ve více korporátních oblastech byly vertikální vazby slabší (Scott 1972, 13). Slabší fungování centrálního státu, institucionální dědictví různých oblastí a dostupnost půdy tedy měly podle Scotta vliv na rychlost, s jakou tradiční klientelismus ztrácel svou pozici jako centrální sociální vazba mezi elitou a venkovským obyvatelstvem. Jeden z důležitých kroků pro zlepšení komunikace antropologických a politologických studií o klientelismu učinil britský badatel Alex Weingrod (1968).⁴ Ten se zabýval transformací tradičního klientelismu, založenému na asymetrickém a neflexibil-

²Nejedná se o přesné časové vymezení, mohlo se stát, že se některé práce objevily před nebo i po tomto období.

³Rozšiřování volebního práva, pokles negramotnosti, stěhování z venkova do měst.

⁴Zde například autor uvedl: „[...] *politolog běžně začíná v hlavních městech a pak postupuje dolů, zatímco antropolog začíná na venkově a postupuje nahoru. Studie o patronáži by mohly být oblastí, ve které se oba dva přístupy setkají*“ (Weingrod 1968, 399).

ním postavení mezi patronem a klientem, směrem k jeho modernímu pojetí. Jeho úkolem bylo analyzovat, jak jsou klientelistické sítě propojené s ostatními sociálními sítěmi ve společnosti, která procházela postupnou modernizací. Jako svůj případ, podobně jako ostatní výzkumníci během této vlny, si zvolil italskou Sardinii. Proměnnými, které k vysvětlení pro transformaci klientelistických vazeb používaly, byly pozemkové vlastnictví, výběr kmotry/-a při křtu a také záznamy o sňatcích. Všechna demografická data, která posbíral, potvrdila, že Sardinie prošla v průběhu několika desítek let radikální socioekonomickou proměnou. Změny byly umocněny také radikální proměnou byrokracie během Mussoliniho vlády a poválečným nástupem demokracie. Slábnutí dominance velkých pozemkových vlastníků v Sardinii vedly podle Weingroda k poválečnému nástupu politických stran jako hlavních aktérů pro zprostředkování služeb. Weingrod svou analýzu transformace klientelismu doplnil o několik etnografických ilustračních případů, většinou z lokální úrovně. V nich poukazyval na fakt, že nahrazení předchozí formy klientelismu neznamenal, že by skutečně došlo k opuštění klientelismu jako takového. Změna klientelistické struktury ze závislosti na jedné osobě směrem k širší klientelistické organizaci byla hlavním poznatkem, který ze studie vyplýval. Weingrod použil rozvojové paradigma tím, že si uvědomoval, že změny v socioekonomické skladbě ostrova vedly k transformaci klientelismu, ale že to samotné neznamená, že by klientelismus měl nadobro zmizet.

Důležitou interdisciplinární studii, ležící na pomezí první a druhé vlny, zpracovala Judith Chubb (1980). Autorka se při zkoumání klientelismu v Neapoli zabývala důvody, proč byly předchozí klientelistické mašiny dominující městskou politiku poraženy Italskou komunistickou stranou (PCI) ve volbách v roce 1973. Třetí největší italské město, ve zkoumaném období sužované chudobou a nezaměstnaností, bylo před volbami navíc zasaženo epidemií cholery, na kterou oficiální autority pod vedením křesťanských demokratů nedokázaly zareagovat. Jako hlavní vysvětlující proměnnou pro ústup politické mašiny Chubb určila administrativní chaos a neschopnost řešit aktuální problémy města. V tomto prostředí se PCI i přes nedostatky zdrojů pro klientelistickou výměnu podařilo vyhrát volby. Jak autorka odhaluje, důležitou roli v jejich úspěchu hrály občanské organizace, které vznikaly na podporu lidí sužovaných nezaměstnaností. Zapojení občanských organizací a decentralizace městské politiky přitom byla zmiňována jako klíčová strategie, ke které se PCI uchýlila (Chubb 1980, 71). Společně s odbory vytvořily důležitý tandem, který v době silné nespokojenosti s fungováním většiny veřejných institucí znamenal, že ani politická mašina strany křesťanských demokratů (DC) nedokázala volby vyhrát. Analýza však poukázala na to, že Neapol se díky nástupu komunistů k moci příliš nezměnila, tudíž v dalších volbách se k moci opět vrátili křesťanští demokraté. Důležitým teoretickým prvkem, který Chubb ve své práci odhalila, byla stranická soutěž, která v demokratické společnosti dokázala překonat klientelistické vazby ve společnosti. Tím se autorka poněkud odkláněla od tradiční interpretace, zaměřené na modernizační teorii. V Neapoli naopak rozhodla zhoršující se situace, ve které se dokázala PCI představit jako alternativa k DC.

2.1. PRVNÍ VLNA STUDIA KLIENTELISMU V LATINSKÉ AMERICE

První generace studia klientelismu v Latinské Americe nebyla zastoupena větším počtem prací. Jedním z autorů, kteří se specifickým latinskoamerickým kontextem v politickém klientelismu zabývali, byl Wayne Cornelius. Ten se průběžně zabýval fungováním lokální politiky v latinskoamerických městech (1969; 1974) a podrobněji v knize *Politics and the Migrant Poor in Mexico City* (1975). Autor se ve svém výzkumu věnoval jako jeden z prvních detailnímu studiu poptávky ze strany chudých migrantů, kteří do města přicházeli z venkovských oblastí. Prostřednictvím zúčastněného pozorování Cornelius studoval šest komunit v metropolitní oblasti hlavního města Mexika (1974). Jeho studie přinesla svědectví o potřebách marginalizovaných obyvatel. Zásadní bylo popsání způsobu interakce, který spočíval převážně ve vznášení kolektivních požadavků k oficiálním orgánům města. Klientelistická výměna postavená na individuální výměně statků nebyla Corneliem označena za dominantní způsob jednání. Jako hlavní způsob interakce se obyvatelé snažili prosadit své požadavky přímo vůči vládním orgánům a nesnažili se postupovat přes stranické struktury tehdejší hegemonní politické strany PRI. V rámci své studie také posuzoval, jak odlišné politické podmínky vedly k různým strategiím – zatímco v peruánské Limě byli nově příchozí obyvatelé aktivní a sami se podíleli na budování základní občanské vybavenosti v jejich čtvrtích, v Chile docházelo v některých oblastech k okupování vládních úřadů a obyvatelé se dožadovali pomoci vlády prostřednictvím protestu, v Mexiku byli obyvatelé nejvíce pasivní a snažili se s představiteli domluvit (Cornelius 1974, 1133). Cornelius se svými studii v mnohém předběhl první vlnu studia klientelismu. Přestože z metodologického i teoretického hlediska postupoval podobně jako jeho současníci a používal etnografický způsob sběru dat, který mu pomáhal interpretovat proces modernizace společnosti, jako jeden z prvních analyzoval sociální vazby mezi politickými stranami, vládou a chudými obyvateli z pozice posledně jmenovaných. Cornelius tak odhalil limity pro modernizační teorii.

Arturo Valenzuela zkoumal fungování klientelistických praktik na lokální úrovni v několika městech v jižním Chile. Ve své knize *Political Brokers in Chile: Local Government in a Centralized Polity* (1977). Valenzuela se prostřednictvím terénního výzkumu provedeného ve 14 komunitách snažil zjistit, proč se národní ideologická soutěž mezi politickými stranami nepřenášela do prostředí lokální politiky. Přestože jeho studie nebyla primárně zaměřena na problematiku klientelismu, Valenzuelovi se podařilo poukázat na odlišnou dynamiku volební soutěže na dvou odlišných úrovních. Zatímco na té nižší podle něj rozhodovaly klientelistické sítě, které nekopírovaly třídní rozdělení obyvatelstva, vyšší úroveň byla ideologicky vyostřená a byla primárně programově orientovaná. Z pohledu obou úrovní aktérů tak bylo díky tomuto výzkumu jasné, že incentive pro různé strategie se mohly mísit. Studium klientelismu (ale i lokální politiky) bylo obohaceno o novou perspektivu, kterou výzkumníci museli ve svých pracích začít reflektovat – interakce mezi dvěma odlišnými úrovněmi volební soutěže.

První vlna poprvé představila koncept politického klientelismu a vymezila jej oproti studiím, které se zabývaly klientelismem tradičním, chápaným jako sociální vazba mezi různými skupinami obyvatelstva převážně ve venkovských či chudých

oblastech. Nově vymezený politický klientelismus se zabýval především analýzou mobilizace voličů v rámci demokratických institucí, přičemž kladl důraz na proces modernizace společnosti a narušování tradičních společenských vazeb. Autoři v tomto období působili izolovaně – jejich výzkumy se nesnažily o ucelenější pohled na klientelismus a u vyspělých států automaticky předpokládaly (nebo to alespoň z teorie modernizace vyplývalo), že klientelistické praktiky byly silně omezené. První vlně se podařilo vymezit pole, které měla politologie zkoumat. Zaměření výzkumů na interakci mezi voliči a politickými stranami, byť ve druhé vlně bylo kritizováno (Shefter 1977; Kaufman 1974), poskytlo důležitý odrazový můstek studiím třetí vlny, které se ke studiu interakcí naplno vrátily. Jedním z problémů první vlny bylo i to, že výzkumníci se komparativně nesnažili obhájit výběr svých případů. To znamenalo, že se v případě klientelistických praktik nepokusili zdůvodnit (mimo modernizační teorii), proč jsou některé státy méně klientelistické.

3. DRUHÁ VLNA: PŘÍCHOD KOMPARATIVNÍHO RÁMCE A STRUKTURÁLNÍCH TEORIÍ

Druhé období (70.–90. léta) bylo především symbolizováno snahou o metodologický posun studia klientelismu z mikroúrovňové analýzy do komparativní politologie. To mělo i své teoretické implikace – původně nepřilíš dobře vymezené koncepty klientelistické výměny byly podrobeny pečlivějšímu výzkumu – jedním z příkladů takového přístupu může být i v této práci analyzovaný příspěvek od Martina Sheftera (1977), ve kterém se autor snažil vypořádat se značně nepřesnými kategoriemi klientelistických strategií u politických stran, které vznikly původním používáním modernizační teorie.

Kritiku předchozího období dobře shrnuje teoretická kapitola od Roberta R. Kaufmana *The Patron-Client Concept and Macro-Politics: Prospects and Problems* (1974). Cílem Kaufmana se stalo vytvoření přesněji vymezené struktury klientelismu, v níž bylo možné odhalit, které proměnné na něj mají skutečně vliv (Kaufman 1974, 305). Důraz na systémovou strukturu, jenž se v tomto období projevoval v sociálních vědách například ve studiu mezinárodní politiky či politických režimů, se přenášel i do výzkumu klientelismu. Ten díky svému (většinou)⁵ neformálnímu charakteru začal být vnímán jako druh svazku mezi jednotlivými aktéry, jehož součástí byla výměna prostředků ve formě kompletních balíčků služeb a výhod. Klientelismus se stal způsobem sociální výměny a strategií pro politickou mobilizaci voličů, aniž by přitom byla důležitá jejich socioekonomická pozice ve společnosti. Na tento fakt poukazuje řada autorů, která kritizovala předmoderní pojetí klientelismu jako statického a neměnného (Gay 1990; Kaufman 1974; Shefter 1977). Dynamická povaha politického klientelismu, vyjádřena mimo jiné soupeřením politických stran o nezávisle se rozhodující voliče, se stala základem pro další rozvoj tohoto pole výzkumu.

⁵Například v Latinské Americe často prezidenti v 80.–90. letech institucionalizovali klientelismus prostřednictvím vládních programů na boj proti chudobě (Mexiko, Argentina, Bolívie, Brazílie a další). Toto téma je podrobněji rozebráno v kapitole o klientelismu v Latinské Americe.

Klientelismus postupně přestal být vnímán jako protiklad vůči demokratickým institucím, ale spíše jako jejich doplněk. Zásadní prací druhého období, která ovlivnila přemýšlení celé další generace výzkumníků, se stala *Party and Patronage: Germany, England, and Italy* od Martina Sheftera (1977). V této práci se autor zabýval institucionální a historickou analýzou příčin vzniku klientelismu. Shefter se nad problematikou klientelismu zamýšlel logicky – uvědomoval si, že politické strany samy o sobě nezačaly klientelismus používat jen na základě toho, že jejich hlavní voličská základna vykazovala určitou socioekonomickou charakteristiku. Shefter jako první formuloval teoretickou premisu, dle které i samotní voliči měli vliv na strategii politické strany. Přesně toto zjištění bylo potvrzeno nezávisle v sérii dalších prací, které se chováním voličů i sociálních skupin zabývaly (Gay 1990; Grindle 1977; Hellman 1994). Shefter na základě své kritiky předchozích prací vytvořil model nový, který pracoval se třemi oddělenými premisami, 1) politické strany se při výběru strategie zabývají preferencemi svých voličů; 2) politické strany mají omezené materiální zdroje (lídři nemají přístup k veřejným zdrojům nebo je extrakce omezená zákony o veřejné správě); 3) politické strany se řídí preferencemi svých elit a kádrů. Podle Sheftera jsou přitom tyto tři kategorie *path-dependent*.⁶ Za jednu z nejdůležitějších proměnných Shefter označuje samotný vznik politických stran a jejich fungování v politickém režimu. Na případových studiích vývoje politického stranictví a jeho vlivu na byrokracii tří zemí – Německa, Itálie a Velké Británie – ukázal, že období před zavedením všeobecného volebního práva mělo na zvolenou strategii velký vliv. Naopak naprosto popřel, že by socioekonomická skladba v tomto ohledu hrála významnou roli. Jak později uvedla Simona Piattoni (2001), v mnoha případech byla kvalita byrokracií před nástupem demokracie Shefterem ve skutečnosti přeceněná – problémem jeho historické analýzy byl jev známý jako *cherry-picking*, tedy vybírání těch faktů, které podporovaly jeho teoretické premisy. Shefter ignoroval fakt, že politické strany dokázaly mechanismy zabraňující extrakci zdrojů odstranit. Zajímavý byl i historický determinismus, který se projevil i u dalších autorů z této vlny. Kritika první vlny studia klientelismu za jeho ahistoričnost (Shefter 1977) sice byla relevantní, ale podobně i druhá vlna prokázala přílišné zaujetí historickým vývojem, které studium klientelismu posunulo do druhého extrému.

3.1. DRUHÁ GENERACE STUDIA KLIENTELISMU V LATINSKÉ AMERICE

Primárním zájmem autorů ve druhé vlně bylo vysvětlit, jaký vliv měly historické skutečnosti a moderní demokratické instituce na fungování klientelismu v latinskoamerických zemích. Kritika teorie modernizace a výchozích předpokladů, podle kterých měla demokracie vést k úpadku klientelismu, přitom měla v Latinské Americe delší tradici. Díky koloniálnímu dědictví se studium historických struktur v původní podobě etablovalo již v 50. letech prostřednictvím prací argentinského ekonoma Raúla Prebische, který položil základy pro *teorii rozvoje* (Prebisch 1949). Prebischova teoretická práce byla postupně doplněna dalšími latinskoamerickými autory, například přidáním konceptů vyspělého centra a zaostalé periferie (Cardoso a Faletto 1979). Všichni autoři, kteří s teorií rozvoje pracovali, se shodli na

⁶Tedy, že série rozhodnutí v průběhu historie měla vliv na charakter strategie politické strany.

faktu, že teorie modernizace sama o sobě nedokázala vysvětlit příčinu nerovnosti mezi zeměmi a regiony a podobně byla kritice podrobena i teorie spojující klientelismus s hospodářskou zaostalostí regionu.⁷ Latinskoamerická literatura se především soustředila na analýzu institucí a struktur, které dlouhodobě usnadňovaly klientelistickou výměnu.

Mezi práce, které pracovaly napříč Latinskou Amerikou s hypotézami o vlivu politického režimu na vznik klientelistických vztahů, patří například monografie z mexického prostředí *Bureaucrats, Politicians and Peasants in Mexico: A Case Study in Public Policy* (Grindle 1977). V ní autorka Merilee Grindle zdůvodňuje nedostatečný výkon institucí a jejich časté využívání ke klientelistickým cílům tím, že povaha prezidentského režimu vede ke kariérní nejistotě úředníků, kteří se raději snaží zajistit svou kariéru vytvářením přátelských a spojeneckých vztahů s ostatními. Vztahy, které byly často horizontálního charakteru, se podle této autorky staly součástí politického systému a vedly ke snižování efektivity byrokracie.

Díky krizi ekonomického modelu ISI se v 80. letech země v Latinské Americe dostaly do ekonomických problémů. Inflation, nedostatek finančních rezerv a propady cen primárních surovin společně s nárůstem nezaměstnanosti vedly ke snižování kapacity států v zajišťování základních potřeb pro své obyvatele, přičemž ale zároveň byly státy nuceny provádět rozsáhlé strukturální reformy svých ekonomik. Politický klientelismus začal v mnoha případech nahrazovat služby státu a představoval možnost pro to, aby politici „pomáhali“ prostřednictvím vlastních klientelistických sítí (Geddes a Neto 1992; Graham 1992). Po všech zemích se rozmohly vládou zahájené sociální programy, které měly za cíl pomáhat těm, kteří byli strukturálními změnami nejvíce ohroženi.

Za důležitou práci, opět inspirovanou demokratickou tranzicí v Mexiku, byla *The Difficult Transition from Clientelism to Citizenship: Lessons from Mexico* (Fox 1994). V této práci se autor pozastavuje nad tím, že často demokratické tranzice nevedou ke konsolidaci demokratických režimů. Jako proměnnou, která vysvětluje příčiny konsolidace demokracie, označuje Fox autonomní občanské organizace. Ty podle něj nejsou, na rozdíl od dalších politických aktérů, závislé na volbách a přitom vytvářejí nezávislé prostředí, které slouží k formování protestů. Jejich existence byla podle autora podmíněna tím, že vláda v důsledku špatné ekonomické situace byla ochotna učinit některé koncese. Jedním z mechanismů se staly vládní programy zaměřené na boj proti chudobě. Právě během nich bylo možné pozorovat, že mezi klientelismem a občanstvím probíhá tranzice, podobně jako u tranzic demokratických. Zde je patrné, že autor byl v době psaní své práce ovlivněn rozsáhlou literaturou, která se zabývala příčinami přechodů (v latinskoamerickém prostředí zmiňuje například Schmittera a O'Donnella 1986) a snažil se tuto tranziční teorii uplatňovat i mimo předem vymezené schéma přechodů mezi režimy. Fox na případu Mexika poukázal na existenci *semiklientelismu*, který se nacházel mezi konsolidovanou demokracií a autoritářským klientelismem, který fungoval v nedemokratických režimech a vyznačoval se tím, že posiloval nerovné

⁷ Jednou z prací, která se snažila o strukturální vysvětlení příčin zaostalosti institucí v Latinské Americe, byla *The Colonial Origins of Comparative Development: An Empirical Investigation* (Acemoglu, Johnson a Robinson 2001). Charakter demokratického režimu byl dle autorů determinován tím, zda byla původní koloniální ekonomika postavena na principu investic či extrakce surovin.

vazby tak, že na aktérech vynucoval spolupráci pomocí hrozby donucením. Typickým příkladem, kdy k takovému chování mohlo docházet, bylo nezaručení tajnosti hlasování, která umožňovala trestat ty, kteří hlasovali jinak. Oproti autoritářskému klientelismu v jeho druhé kategorii semiklientelismu existovaly nezávislé občanské organizace, které však nebyly rozmistěny rovnoměrně a často závisely na ochotě politické reprezentace jejich existenci tolerovat. Fox samotnou existenci ostrůvků nezávislosti vnímal jako důležitý prvek v postupné konsolidaci demokratického systému, protože umožňovaly lidem používat odlišný prostředek pro sociální interakci s politiky. Základním problémem této práce, na který následně upozornil Robert Gay (1990) či Judith Hellman (1994), je fakt, že Fox automaticky předpokládal, že autonomní občanské organizace vedly k postupnému odstranění klientelismu. V kontrastu k Foxově interpretaci fungování sociálních hnutí Judith Hellman ve svém článku jeho teorii empiricky popřela (1994). Podle autorky nemohl být typ instituce předurčující jejímu chování a tudíž předpoklad, že sociální hnutí bude mít pozitivní vliv na konsolidaci demokracie, byl u Foxe nepodložený. To platilo se zvýšeným důrazem v Mexiku, kde byl klientelismus a schopnost získat benefity pro své klienty klíčovou charakteristikou politické funkce. Klientelismus jako hlavní způsob politické interakce mezi jednotlivými aktéry zasáhl i nezávislé občanské organizace, které jej uplatňovaly při snaze naplnit své cíle. I přes některé výjimky, ve které se aktéři vědomě snažili tyto vazby rozbít, byla struktura mexické společnosti nastavena ve prospěch klientelistické výměny (Hellman 1994, 128).

Podobně i Robert Gay (1990) přišel s vlastní interpretací fungování klientelistické výměny a sociálních hnutí v demokratickém prostředí. Jeho případová studie se orientovala na vysvětlení toho, proč a jak některá nová sociální hnutí dokáží uspět při vyjednávání klientelistických výhod, které jsou zaměřené na to, co bylo nejmladší generací studia klientelismu nazváno *klubové zboží*.⁸ V kontextu sociálních změn podle Gaye nebyla dostatečně vysvětlena dynamika klientelismu. Autor se v rámci svého pozorování soustředil na jednu brazilskou favelu (Vila Brasil) v Rio de Janeiru, která oproti ostatním favelám zažila neobvyklý boom v nabídce a poskytování veřejných služeb. Gay analyzoval, jak se prezidentovi sousedské organizace, která favelu zastupovala, podařilo ostatní přesvědčit, aby hlasovali pro „jeho“ kandidáta a pro jeho stranu (Gay 1990, 655). Na základě rozhovorů s obyvateli a volebních výsledků v této čtvrti autor potvrdil, že tento model fungoval a že ochota obyvatel zvolit určeného kandidáta měla pozitivní vliv na schopnost prezidenta získat konkrétní materiální benefity. Na práci je zajímavé to, že se jako jedna z mála orientovala na analýzu chování jednotlivých aktérů a na vnitřní dynamiku při vyjednávání klientelistické výměny. Díky tomu bylo možné přijít s originální (a v dnešní době stále platnou) teorií, že klientelistická výměna se v demokratickém prostředí stává méně ukotvenou v tradičním mechanismu mocenské nerovnosti a že se orientuje na materiální benefity pro komunitu či skupinu. Pro obě dvě úrovně je navíc toto nastavení výhodné – u obyvatel předchází problémům s kolektivní akcí a zároveň jim poskytuje celý balíček služeb, který by jako jednotlivci získat nemohli. Jak je uvedeno v dalších pracích, ekonomická vyspělost v tomto ohledu

⁸Klubovým zbožím jsou statky, které Kitschelt a Wilkinson (2007, 11) označují za mezistupeň mezi veřejnými statky (např. snížení inflace, úbytek kriminality) a klasickými statky pro klientelistickou výměnu (jídlo, práce apod.).

není relevantní, protože k podobnému jevu dochází i v bohatých částech světa – například ve státě New York v židovské komunitě *Hasidic Lubavitch* (Kitschelt a Wilkinson 2007, 17).

4. TŘETÍ VLNA: KLIENTELISMUS JAKO SOUČÁST DEMOKRATICKÉ PRAXE

Nejnovější vlna studia klientelismu lze být interpretována jako snaha autorů posunout analýzu klientelistické výměny směrem k přesnější odpovědi na otázku, jaký vliv má klientelismus na demokracii? Politický klientelismus nebyl jen volební strategií zaměřenou na zisk voleného úřadu, ale často prostupoval napříč byrokracií (pro srov. předchozí kapitola Grindle 1977) nebo jej jako strategii využívaly i další sociální organizace (například odbory). Přesto se ale ustálená definice „*klientelismus* [...] je určitý způsob výměny mezi voliči jakožto zastupovanými a politiky jako jejich zastupiteli v demokratických systémech“ (Kitschelt a Wilkinson 2007, 7) spokojuje jen s vymezením aktérů na voliče a politiky, což znamená, že klientelistickou výměnu nezařazuje do širšího kontextu sociálních vztahů.⁹ Jak uvedl Luis Roniger (2004, 369), klientelismus se může vztahovat jak na bohatší, tak i na chudší vrstvy společnosti a může se odehrávat v různých kulisách – například v akademickém světě nebo byznysu.

Ústřední odbornou publikací třetí vlny se stal sborník *Patrons, clients, and policies: Patterns of democratic accountability and political competition* (Kitschelt, Wilkinson 2007), jehož první teoretická kapitola přinesla novou definici klientelismu a teoreticky vymezila klíčové proměnné, které měly na jeho vznik a fungování vliv. Metodologicky se studium klientelismu posunulo více k práci s teoretickými modely – ať už herními nebo ekonometrickými (Gans-Morse, Mazzuca a Nichter 2014; Lyne 2007; Gallego 2014; Keefer a Vlaicu 2008; Medina a Stokes 2007; Magaloni, Diaz-Cayeros a Estévez 2007). Například Mona Lyne prostřednictvím *voličova dilema* (odvozeného od vězeňského dilema) poukázala na problém kolektivní akce, který byl do té doby opomíjen. Bez spolupráce mezi voliči se podle tohoto modelu ukazuje klientelismus jako jistější volba, obzvláště u voličů, pro které je právě vztah s danou politickou stranou klíčový. Nemusi se přitom jednat jen o chudé obyvatele, ale také o úředníky, učitele či rodiče, jejichž cílem je získat peníze na nový park. Lyne také upozorňuje na dlouho ignorovaný problém „*endogeneity*“ (King, Keohane a Verba 1994), který neumožňuje jasně vymezit, zda to byly instituce, které vedly voliče a politiky k používání klientelistické výměny či naopak klientelismus ovlivnil typ a kvalitu fungování institucí. Lyne prostřednictvím herního modelu dokázala vysvětlit, proč klientelismus vítězil i tehdy, když velká část populace jeho praktiky kritizovala. Týkalo se to obzvláště těch klientů, kteří byli na výměně existenčně závislí a neměli možnost získat jiný přísun statků. Ve zkratce tedy lze říci, že pokud voliči nemají alternativní přístup ke zdrojům, nemají žádný důvod narušit klientelistické vztahy, které jim mohou zajistit pokrytí alespoň základních potřeb (Auyero 2000, 161).

⁹Toho si jsou vědomi i autoři, jejichž hlavním cílem je tvorba statistických modelů. Klientelismus, jak si sami uvědomují, obsahuje širší spektrum strategií než jen předání konkrétního statku před volbami (Gans-Morse, Mazzuca a Nichter 2014, 430).

Tabulka 1. Voličovo dilema a problém kolektivní akce.

Table 1. Voter's dilemma and problem of the collective action.

	je zvolen klientelistický kandidát	je zvolen programově založený kandidát
volí klientelisticky	volič získává klientelistický statek	volič získává kolektivní statek
volí programově	volič nezíská nic	volič získává kolektivní statek

Zdroj: Lyne (2007)

Klientelistická výměna podle Kitschelta a Wilkinsona probíhá tehdy, když a) dochází k přímé výměně, b) aktéři dokáží předpovědět vzájemné chování a c) politické strany jsou schopné chování voličů monitorovat. Zatímco první bod (a) je důsledkem koncepčního vymezení oproti tradičnímu klientelismu, další dva body (b, c) jsou inovující – první ani druhá vlna se problematice dodržení závazků podrobněji nevěnovala a zůstávala tak v tomto ohledu odkázána na nepříliš pevné teoretické pozice, ze kterých nedokázala vysvětlit efektivitu klientelismu oproti programové strategii, založené primárně na oslovení co nejširšího počtu voličů a zaměřené na kolektivní rozdělování statků. Ze studií z předchozích vln například nebylo jasné, proč nebylo možné mezi jednotlivými strategiemi „přepínat“ a tudíž autoři jako Shefter (1977) museli zaujmout teoreticky ničím nepodložené pozice s ohledem na programové strategie jednotlivých politických stran. Kitschelt s Wilkinsonem na základě svého teoretického chápání klientelismu předpokládají, že jej lze vysvětlit pomocí stupně ekonomického rozvoje a stranické soutěže. Přínosem je již jejich koncepční vymezení stranické soutěže, ve kterém se brání používání „tradičních“ ukazatelů, jako například volební volatility či indexu efektivního počtu stran. V jejich chápání lze politickou soutěž pozorovat tam, kde existuje jen malý výběr možných koalic (*oligopolie*) a zároveň v nich dochází k autoritativnímu přerozdělování veřejných zdrojů. Naopak tam, kde je stranický systém fragmentovaný nebo v něm funguje jedna hegemonní politická strana, je politická soutěž omezena. Stranickou soutěž doplnili autoři o rozměr ekonomický – u chudších volebních obvodů zvýšená volební soutěž posiluje klientelismus, zatímco u vyspělejších naopak ze zvýšené soutěživosti vychází posílená soutěž programová. Poslední důležitou součástí modelu je množství peněz a statků, které politické strany mají pro přerozdělení v rámci klientelistické výměny (Kitschelt a Wilkinson 2007). Politické strany bez prostředků budou podle autorů klientelismus kritizovat a snažit se o vytvoření programové strategie – tak jako například u Partido dos Trabalhadores (PT) v Brazílii v 80. letech. V některých případech může do celého modelu zasahovat ještě etnokulturní dělení voličů, ve kterém je silnější příslušnost k určité skupině (to politikům umožňuje snadnější mobilizaci a monitorování voličů). V Latinské Americe se to týká převážně lokální politiky u andských zemí. Poslední součástí tohoto teoretického modelu je i normativní otázka postoje voličů ke klientelismu. Tam, kde se z boje proti korupci a klientelismu stane předvolební téma, jeho efektivita klesá (Kitschelt a Wilkinson 2007).

Mimo politologickou literaturu ale existují práce, které chápání klientelismu jako sociálního fenoménu obohacují o množství etnografických poznatků a apo-

zorňují tak na různé interpretace, které může klientelismus mít. Například antropolog Akhil Gupta ve své práci *Red Tape: Bureaucracy, Structural Violence, and Poverty in India* (2012), který primárně analyzuje dopady byrokratických praktik na přetrvávání absolutní chudoby, ve druhé kapitole zaměřené na korupci analyzuje i klientelistické praktiky v chování indických úřadů. Gupta se ve své práci nespokojuje s pouhým koncepčním vymezením klientelismu z pohledu některé z existujících teorií, ale nabízí etnografickou analýzu procesů, ve kterých se korupce a klientelismus odehrávají v každodenním životě obyčejných Indů při jejich styku s úřady. Guptova práce umožňuje odhalit jemnější nuance otázek spojených s klientelismem. V následujícím příkladu se jedná o funkci politického brokera: „*Byl například broker, který vyjednával mezi představiteli vlády a vesničany a bral si poplatek za své služby, součástí zkorumpovaného systému nebo legitimní facilitátor, podobný [svoji službou] právníkovi provázejícího svého klienta nástrahami justičního systému? Pokud byl [broker] vnímán jako součást zkorumpovaného systému, byli by na tom vesničani lépe, kdyby jim neposkytoval své služby? Odpověď na tyto otázky není vůbec jasná*“ (Gupta 2012, 137).

V porovnání s Guptou politolog Henry Hale (2007) ve své komparativní studii států Ruské federace v 90. letech popsal propojení postkomunistické byrokracie s mocenskými zájmy lokálních politiků. Jak autor uvedl, odlišný typ klientelismu využívající k přerozdělování statků i k monitorování voličů úřednický aparát, byl pravděpodobněji u těch částí ruské federace, které byly ekonomicky zaostalejší. Jak Hale uvedl, úřednický aparát byl schopen získávat informace a treatat aktéry, kteří buď domněle, nebo vědomě podporovali opozici. I přes formálně demokratickou volební soutěž se přitom ve většině případů jednalo o soubor politických mašin, které často neměly ani žádný politický program. Na rozdíl od Gupty se Hale ve své práci nezabývá širším spektrem problému klientelistické výměny v prostředí ruského byrokratického aparátu – ten zůstává na okraji analýzy jako prostředek, kterým politici dosahují svých cílů. Hale tím naprosto ignoruje schopnost iniciativy státních agentur a úřadů, ve kterých vzájemně prolínalo více úrovní (federativní, subnacionální, lokální), které působily proti sobě.¹⁰ Haleova premisa, že celý byrokratický aparát pracoval pro vládu od jejího nástupu k moci, je téměř neuvěřitelná. Stát nelze chápat jako homogenní strukturu, ale je potřeba jej vnímat jako soubor praktik a vztahů mezi jednotlivými složkami moci (Abrams 1988). Co z výzkumu nevyplývá a zůstává nezodpovězené – jak dokázali kvazidemokratičtí politici na lokální úrovni, kteří po pádu komunistického režimu nedisponovali prakticky žádnými prostředky, získat kontrolu nad úřady a využít je pro zprostředkovávání klientelistické výměny?¹¹

4.1. TŘETÍ GENERACE STUDIA KLIENTELISMU V LATINSKÉ AMERICE

Témata ve třetí vlně studia klientelismu se často prolínala a ze strany výzkumníků existovala snaha o propojení teoretické literatury s jednotlivými případy na národní či subnacionální úrovni. Literatura zaměřená na Latinskou Ameriku

¹⁰ Podobnou otázku si kladl už Richter (2004, 370) a poukazoval na situaci na Taiwanu či na Jamajce.

¹¹ Autoři již na podobnou otázku hledali odpověď například v Rumunsku (Verdery 1996).

byla důležitou součástí celosvětového bádání o klientelismu a mnoho nových konceptů se v průběhu třetí vlny objevilo právě v ní. Jedním z nejdůležitějších témat bylo vysvětlení fungování klientelistických sítí, které byly založené na zprostředkovatelích politické výměny (dále brokerech) a na jejich schopnosti mobilizovat a monitorovat voliče. Kontext mladých demokracií a velkých sociálních a ekonomických rozdílů totiž znamenal, že se klientelismus stal prostředkem, jak bojovat proti negativním dopadům neoliberalních reforem vytvářením podpůrných sítí pomáhajících lidem řešit jejich každodenní problémy (*problem-solving networks*). Klíčovou studii zaměřenou na toto téma publikoval Javier Auyero,¹² který se zabýval úlohou zprostředkovatelů (*punteros*) v rámci sítí zajišťujících přežití (*survival networks*) ve slumu Villa Paraíso v aglomeraci obklopující argentinské hlavní město Buenos Aires. Myšlenkou rezonující celou jeho monografií je zařazení klientelismu do širšího rámce peronistické ideologie a dále jeho zařazení do sdílené kulturní reprezentace peronismu a na jeho schopnosti využívat sociální programy pro posilování klientelistických vazeb ve společnosti. Klientelistická výměna podle Auyera zesiluje již existující sociální vztahy, které v lokalitě plně nezaměstnanosti a nedostatku materiálních prostředků zajišťují obyvatelům základní potřeby a zároveň jim poskytují prostřednictvím politických symbolů i společnou kulturní reprezentaci, která je nadále posilována brokery, kteří se stylizují do téměř mesiášské role ve vztahu ke svým klientům. Brokeři podle Auyerovy interpretace nesmí být chápáni jen jako skupina aktérů, která zneužívá chudobu pro to, aby svým politickým šéfům získávala hlasy. Brokeři se podílí na různých aktivitách, z nichž mnoho skutečně zabezpečuje přísun základních potravin a léků k těm, kteří žijí pod hranicí chudoby a nemají přístup k formálním mechanismům pomoci (zdravotní pojištění). Zároveň ale touto každodenní participací umožňují posilování a přežívání Peronismu jako symbolického a kulturního fenoménu, který následně ustavuje politickou identitu. Toto vysvětlení je v kontrastu s většinou literatury vycházející z Kitschelta a Wilkinsona (2007), která automaticky předpokládala, že politické strany (a nikoliv širší kulturní a historické konotace v sociálním chování) měly faktickou kontrolu nad tím, zda budou používat klientelismus nebo programovou politiku. Takto ale nemohly ve svém teoretickém uvažování zachytit dvě důležité věci, které Auyero demonstroval na Peronismu – klientelismus mohl být přímo součástí politické ideologie a tudíž se nejedná jen o neformální instituci, ale o způsob legitimizace celého hnutí, jakožto i chudoby těch, kteří jsou označováni za klienty. Auyerovi se jeho prací podařilo narušit normativní základy výzkumu klientelismu, když odmítl jeho negativní úlohu v institucionalizované demokracii (tak jako to tvrdil například Fox 1994). V tomto ohledu navázal na výzkum Roberta Gaye (1990), kterým se tato práce zabývala v rámci druhé vlny a snažil se klientelistickou výměnu umístit do širšího kontextu, ve kterém jeho fungování suplovalo klasické státní welfare instituce. Jedním z důsledků Auyerova chápání klientelismu byla i jeho kritika domnělé kauzality v klientelistických vztazích, která byla předpokládána většinou odborné literatury: „*Tento bod předpokládá – špatně – že kvůli*

¹²Zajímavé na Auyerově přístupu je to, že odmítá postupovat stejně jako většina ostatních autorů: „*Od samého počátku bych odmítal sepsat kapitolu o teoretickém rámci, kapitolu o existující literatuře, kapitoly s případovými studiemi – způsob, který implicitně reprodukuje sterilní oddělení mezi teorií a empirickým výzkumem ignorováním faktu, že „nejlepší teorie je ta, která je prakticky neoddělitelná od objektu, který se snaží osvětlit“*“ (Auyero 2000, 18).

službám, zboží a pomoci směřujícím jedním směrem přijde podpora [ve volbách]“ (Auyero 2000, 23). Podobně, jak již bylo zmíněno v předchozí kapitole (Gupta 2012), prostřednictvím výzkumného přístupu seshora dolů nebylo možné analyzovat příčiny kolektivní akce na mikro-úrovni. To vedlo řadu prací k tomu, že se omezovaly na čistě teoretické uchopení problému, které nemělo mnoho společného s bohatou realitou v rámci sociálních vztahů, ke kterým běžně docházelo. Pro ilustraci přístupu seshora dolů je možné použít citaci od autorů zabývajících se subnacionálním přerozdělováním finančních prostředků na klientelismus: „*Výdaje na patronáž jsou nástrojem pro přerozdělování, které přesouvá veřejné zdroje od čistých plátců do daňového systému směrem k chudým*“ (Calvo a Murrillo 2004, 743). Do širšího kontextu machine politics zařadila klientelistickou výměnu Susan Stokes, která jako jednu z klíčových úloh mašiny vnímala schopnost neustálého monitorování skupin voličů, označované jako princip obrácené zodpovědnosti (*perverse accountability*; Stokes 2005). Prostřednictvím dotazníkového šetření došla k závěru, že 37 % respondentů se domnívalo, že mohlo být jejich hlasování zjištěno třetí stranou. Podle autorky bylo skutečně možné zjistit, jak skupiny obyvatel hlasovaly, obzvláště tam, kde se hlasy rozpočítávaly podle volebních okrsků (Stokes 2005, 318). Dalším přínosem tohoto modelu byl předpoklad opakované interakce mezi klienty a politickými mašinami. Na základě formálního kvantitativního modelu Stokes zjistila, že obrácená zodpovědnost hrála důležitou roli při klientelistické výměně a že schopnost brokerů monitorovat hlasování voličů měla vliv na velikost výměny v daném volebním obvodu. Důležitost poznatků o monitorování voličů Stokesové lze demonstrovat na faktu, že byly zapracovány do klíčové teoretické práce Kitschelta s Wilkinsonem (2007).

Na předchozí výzkumy navázala Maria Szwarcberg (2012), která politický klientelismus propojila s aktéry, jejichž primární funkcí nebyla jejich práce jako brokerů konkrétních politických stran. Szwarcberg se vymezovala jak proti Auyerovi (2000), tak proti Bruscovi, Nazarenu a Stokes (2004) a Stokes (2005), kteří všichni tvrdili, že na rozhodování voličů měli největší vliv brokeři spojení s politickými stranami. Podle jejího etnografického výzkumu ve čtvrti Villa Angelo na předměstí Buenos Aires měli největší schopnost ovlivnit hlasování lidí brokeři, kteří byli intenzivně zapojeni do řešení každodenních problémů tamních obyvatel. Rozdílem tedy bylo to, že zatímco Auyero zdůrazňoval schopnost brokerů vytvářet společnou kulturní reprezentaci a Brusco, Nazareno a Stokesová společně zase zdůrazňovali schopnost brokerů své klienty monitorovat, Szwarcberg odmítala, že by pro ovlivňování voličů byla nutná propojenost s politickou ideologií. Sama autorka to okomentovala takto: „*V důsledku, aby mohli identifikovat efektivní brokery od neefektivních, výzkumníci stejně jako tvůrci politik by měli pozorovat, kdo řeší problémy v komunitách a nikoliv kdo formálně nebo neformálně zastupuje politické strany v dané čtvrti*“ (Szwarcberg 2012, 231).

Výzkum Szwarcberg byl nadále posílen dalšími autory. Otázkou fungování brokerů ve stranických systémech, které mají méně stabilní politické strany, se zabývala práce *Who's in Charge Here? When Clientelistic Brokers Represent Interest Organizations* (Holland a Palmer-Rubin 2015). V ní autoři došli k závěru, že ve výše uvedených podmínkách bylo pro brokery výhodnější, když pracovali nezávisle a nebyli součástí struktur uvnitř politické strany – jako například v Kolumbii.

Zároveň se autoři snažili o zjištění, zda klientelistická výměna vede k poškozování demokracie (tak jako to tvrdil například Fox 1994) nebo zda může být v určitých podmínkách brána jako pomocná struktura, která zajišťuje chudým lidem jejich přežití (Gay 1990; Kitschelt a Wilkinson, 329–343). Závěrem autorů v tomto ohledu je inkorporace nové proměnné – způsobu, kterým jsou lidmi občanských organizací inkorporováni do volební výměny. Jako předpoklad pro pozitivní vliv udávají fungování institucionalizovaných organizací se silnými mechanismy kontroly. Klientelismus je tak součástí širšího rámce vztahů, ve kterém jsou politici i představitelé občanských organizací zodpovědní občanům prostřednictvím institucí, ve kterých působí (Holland a Palmer-Rubin 2015, 25–26).

Pozornost byla v Latinské Americe věnována také dopadům klientelismu na chování politických stran. Steven Levitsky (2007) na příkladu argentinské *Partido Justicialista* (PJ) analyzoval, jak se prostřednictvím budování klientelistických sítí dokázaly původně tradiční dělnické strany vypořádat s úbytkem dělníků. Podobně jako autoři třetí generace zdůrazňoval, že vysoká volební soutěž motivovala politické strany k rozbití vazeb na odbory a ekonomické krize přispěly k tomu, že začaly prosazovat neoliberalní ekonomickou politiku (kromě PJ se to týkalo také *Acción Democrática* ve Venezuele, *Partido Socialista* v Chile nebo PRI v Mexiku). Schopnost strany pro adaptaci na čím dál horší postavení chudých voličů, jak argumentuje Levitsky, byla klíčová pro její přežití. Klientelismus, jak již zmiňoval i Auyero, byl v prostředí neoliberalního státu neformální institucí, která suplovala funkci institucí, které byly v důsledku změn ve financování oslabené. Oproti předchozím autorům (Gibson a Calvo 2000) ale současně varoval, že klientelismus mohl být úmyslně omezen tam, kde vůči němu byly střední vrstvy a média negativně naladěny. Tento postřeh kolidoval s teorií Kitschelta a Wilkinsona, kteří argumentovali pro opětovné zvážení aplikovatelnosti teorie modernizace na jednotlivé případy. Tato pozice byla později potvrzena ve výzkumu, který v prostředí argentinských obcí provedla Rebecca Weitz-Shapiro (2012). Prostřednictvím pozorování způsobů implementace sociálních programů a způsobu, kterým do této implementace byl zapojen starosta – z toho důvodu si vybrala menší obce, ve kterých byla velká pravděpodobnost, že bude zapojen přímo. Celkově posbírala data ze 126 obcí a zjistila, že v 84 skutečně byl starosta do rozdělování sociálních programů přímo zapojen (Weitz-Shapiro 2012, 8). V následné kvantitativní analýze pak autorka statisticky prokázala, že míra chudoby (měřená procentem domácností, které spadaly pod hranici chudoby) a politická soutěž (měřená silou opozice v městském zastupitelstvu) měly vliv na zvolení strategie. To bylo důležité i z hlediska předchozí literatury, ve které (Szwarcberg 2012) nebylo jasné, kdy mohla být efektivita politických brokerů menší než těch, kteří stáli mimo konkrétní politickou stranu. To nelze brát jako kritiku předchozích autorů, ale spíše jako ukázkou propojování jednotlivých výzkumných rámců do sebe – Weitz-Shapiro ve své závislé proměnné použila sociální programy, které oba předchozí autoři považovali za klíčový pro provádění klientelistické výměny.

Třetí, doposud trávající vlna studia klientelismu, je charakterizována úspěšnou snahou o propojení etnografické s teoretickou literaturou. Autoři se v ní poprvé zaměřili na samotné klienty a podrobněji studovali jejich motivace pro udržování klientelistických vztahů. V kontextu Latinské Ameriky to znamenalo možnost

přežití pro široké vrstvy chudých obyvatel, které byly zasaženy postupnou privatizací státního sektoru, které vedlo k velkému úbytku pracovních míst. Na druhé straně byla publikována řada studií soustředících se na strategii politických aktérů. Možnosti vysvětlení jejich chování nacházely teoretický základ v ekonomických teoriích či v teorii her. Politická soutěž se stala jednou z důležitých proměnných, která měla zásadní vliv na podobu klientelistické výměny. Autorům se v důsledku podařilo propojit oba dva přístupy, a i proto lze konstatovat, že současný nárůst zájmu o klientelismus skutečně vede k naší větší schopnosti mu teoreticky i prakticky porozumět. Poměrně zásadním zjištěním je i to, že klientelismus přes své nedostatky může plnit důležitou sociální i kulturní úlohu a že jej nelze apriorně odsuzovat. Právě to je jednou z myšlenek, které se objevují za znovuoživením teorie modernizace do centra zájmu badatelů. V podmínkách silné sociální nerovnosti, ve kterých existuje jen velice omezená sociální mobilita, je klientelismus důležitou formou pomoci, která supluje práci jiných institucí. Z hlediska třetí vlny je potřeba upozornit i na jeden nedostatek – neexistuje literatura, která by se zabývala aktuálním způsobem boje státních a politických aktérů proti klientelismu – autoři se ve svých výzkumech omezují na zkoumání fungování klientelismu, aniž by popsali proměnné, které se ukázaly jako úspěšné v jeho odstraňování.

5. ZÁVĚR

Studium klientelismu se stalo v uplynulých padesáti letech z okrajového zájmu badatelů v politologii i dalších sociálních věd jedním z důležitých témat v současné literatuře. Důvody pro to nastínila tato práce – asi tím nejdůležitějším je přitom schopnost klientelismu přežít změny v sociálních a ekonomických možnostech společností, ve kterých funguje. To má zásadní vliv na studium klientelismu v demokratických společnostech. Zatímco během první vlny se autoři domnívali, že postupná modernizace společností a racionalizace politického procesu povedou k dominanci tradiční programové politiky nad politickými mašinami, stále častěji se ukazuje, že obě dvě strategie fungují spolehlivě vedle sebe a zaměřují se na odlišné spektrum voličů. Otázkou v dnešní době již není, zda klientelismus lze odstranit pomocí manipulací s institucionálním nastavením, jako tomu bylo ve druhé vlně, ale spíše to, do jaké míry politický klientelismus skutečně ovlivňuje chování politických aktérů a rozhodování klientů v tom, koho budou volit. Důležitou součástí studia o klientelismu se ukázala schopnost politických stran kontrolovat, zda i druhá strana – klienti – dodržují své závazky. Jak se ukázalo, jsou možnosti kontroly klientů poměrně rozsáhlé a často v nich lze spatřovat důležitá omezení pro skutečně svobodnou a tajnou volbu ze strany voličů. Dlouhodobá nedůvěra voličů v politické strany znamenala, že byli voliči ochotnější přijmout klientelistickou výměnu jako jedinou strategii, která jim mohla zajistit alespoň nějaké konkrétní výhody – na rozdíl od přijetí veřejných statků a plošného boje proti jejich problémům. Literatura o klientelismu tak přispěla k širší literatuře o kvalitě demokracií tím, že odhalila právě tyto (na první pohled) skryté problémy.

Mnoho otázek spojených s klientelismem zůstává stále otevřených. Některé etnografické studie upozornily na to, že klientelismus může nabírat osobitou formu vycházející z historických podmínek a politické kultury, která měla vliv na širší

Tabulka 2. Komparativní přehled výzkumu klientelismu.

Table 2. Comparative outlook of the study of clientelism.

	Klientelismus ve světové literatuře	Klientelismus v LA literatuře
1. vlna	METODY – kvalitativní (deskriptivní; etnografické a antropologické)	
	TEORIE – modernizační	
	TÉMATA – přímá klientelistická výměna; eroze klientelismu v tradičních komunitách; vztah klientelismu a masové politiky; lokální politika	TÉMATA – chudoba a marginalita; urbanizace; slumy; lokální politika
	VYSVĚTLUJÍCÍ PROMĚNNÁ – ekonomická úroveň oblasti (země)	
	DEFINICE KLIENTELISMU* – Jedná se o předmoderní vztah mezi patronem a klientem, který je způsoben mocenskou nerovnováhou mezi oběma. Předmět klientelistické výměny je loajalita a shovívavost ze strany patrona, částečně pak také materiální benefity.	
2. vlna	METODY – kvalitativní (převážně komparativní; historická analýza)	
	TEORIE – strukturální a systémové teorie o vlivu institucí na klientelismus	TEORIE – strukturální a systémové teorie o vlivu institucí na klientelismus; teorie rozvoje
	TÉMATA – budování společného komparativního rámce; společné fungování klientelismu a demokracie; klientelismus jako mobilizační strategie; odklon od asymetrického vnímání klientelismu); historický původ klientelismu	TÉMATA – klientelismus jako mobilizační strategie; klientelismus horizontální (např. mezi různými úřady); vliv institucionalizovaných sociálních programů na klientelistickou výměnu; problém s konsolidací demokratických režimů; dynamika klientelistických vztahů a jejich vzájemné posilování; tranzice mezi klientelismem a občanstvím
	VYSVĚTLUJÍCÍ PROMĚNNÉ – institucionální nastavení; historický vývoj	
	DEFINICE KLIENTELISMU* – Jedná se o mobilizační strategii, která se odehrává prostřednictvím formálních i neformálních institucí. Klientelismus je závislý jak na dobových institucích, tak i na těch, které existovaly v zemi před její demokratizací. Klientelismus je dynamický. Vztah mezi voliči a politiky není asymetrický, občané se mohou organizovat do skupin, které zefektivňují vyjednávání.	
3. vlna	METODY – kvalitativní a kvantitativní	
	TEORIE – developmentalistická; teorie her; ekonomické teorie (chápání klientelismu jako střetu nabídky a poptávky)	TEORIE – developmentalistická; ekonomické teorie
	TÉMATA – dynamika klientelismu (proč soutěživé volby nevedou k odstranění klientelismu?); motivace a chování aktérů; vliv ekonomické nerovnosti; zkvalitnění komparativního rámce; fungování klientelismu; neformální instituce; role zprostředkovatelů; monitorování a trestání voličů	TÉMATA – dynamika klientelismu; role zprostředkovatelů; monitorování a trestání voličů (obrácená zodpovědnost); přímý nákup hlasů; vliv klientelismu na změny v chování politických stran; neoliberalismus a klientelismus; dopady klientelismu na vazby mezi voliči a politickými stranami.
	VYSVĚTLUJÍCÍ PROMĚNNÉ – ekonomická nerovnost; politický či ekonomický monopol	
	DEFINICE KLIENTELISMU* – Klientelismus je dynamická výměna závislejší na mechanismu nabídky a poptávky. Jeho úspěšnost se odvíjí od politické soutěže, etnokulturálních rozdílů a makroekonomických charakteristik v daném systému. Klientelismus je převážně asymetrický a orientovaný na individuální potřeby.	
* jedná se o autorem vytvořenou a co nejobecněji koncipovanou definici, vyplývající z daného období. Od důlčích prací se může lišit.		

symbolickou rovinu klientelistické výměny (Auyero 2000). Jak se dále ukázalo, normalizace klientelistických vztahů jako standardní formy pro politickou interakci mohla v důsledku své zakoreněnosti fungovat jako efektivnější bariéra před hlasováním na základě politického programu. Jak již bylo naznačeno, stále v literatuře chybí studium pozitivních příkladů přechodů od klientelismu směrem k programové soutěži (výjimkou jsou Hellman 2012; Fox 1994 nebo Chubb 1980). Výzkum úspěšných přechodů od klientelismu by taktéž reflektoval možnost, zda může dojít k jeho znovuoživení, tudíž by mělo být zkoumané období delší.

Na úplný závěr nezbyvá než zdůraznit, že politický klientelismus a jeho praktiky jsou součástí všech společností, často v podobách, které jsou pevně zakoreněné v našem chápání politické kultury. Jeho případné odstranění bude záviset na spoustě externích faktorů, které samotnou analýzou klientelismu nelze odhalit. Proto je nutné, aby docházelo k širší mezioborové komunikaci, ve které bude klientelismus nadále zkoumán a odhalovány případné kauzální vztahy, ve kterých funguje.

POUŽITÉ ZDROJE

ABRAMS, Philip (1988): Notes on the Difficulty of Studying the State. *Journal of historical sociology*, roč. 1, č. 1, s. 58–89.

ACEMOGLU, Daron, JOHNSON, Simon a ROBINSON, James A (2012): The colonial origins of comparative development: an empirical investigation. *The American Economic Review*, roč. 102, č. 6, s. 3077–3110.

AUYERO, Javier (2000). *Poor people's politics. Peronist Survival Networks and the Legacy of Evita*. Durham: Duke University Press.

BRUSCO, Valeria, NAZARENO, Marcelo a STOKES, Susan Carol (2004): Vote buying in Argentina. *Latin American Research Review*, roč. 39, č. 2, s. 66–88.

CALVO, Ernesto a MURILLO, Maria Victoria (2004): Who delivers? Partisan clients in the Argentine electoral market. *American Journal of Political Science*, roč. 48, č. 4, s. 742–757.

CARDOSO, Fernando Henrique a FALETTO, Enzo (1979): *Dependency and development in Latin America*. University of California Press.

CHUBB, Judith (1980): Naples under the Left: The Limits of Local Change. *Comparative Politics*, roč. 13, č. 1, s. 53–78.

CORNELIUS, Wayne A. (1969): Urbanization as an agent in Latin American political instability: the case of Mexico. *American Political Science Review*, roč. 63, č. 3, s. 833–857.

CORNELIUS, Wayne A. (1974): Urbanization and Political Demand Making: Political Participation Among the Migrant Poor in Latin American Cities. *American Political Science Review*, roč. 68, č. 3, s. 1125–1146.

CORNELIUS, Wayne A. (1975): *Politics and the migrant poor in Mexico City*. Redwood City: Stanford University Press.

FOX, Jonathan (1994): The difficult transition from clientelism to citizenship: Lessons from Mexico. *World politics*, roč. 46, č. 2, s. 151–184.

GALLEGO, Jorge (2014). Self-enforcing clientelism. *Journal of Theoretical Politics* (<http://jtp.sagepub.com/content/early/2014/05/29/0951629814533840.abstract>), 24. 6. 2015).

- GANS-MORSE, Jordan, MAZZUCA, Sebastian a NICHTER, Simeon (2014): Varieties of clientelism: Machine politics during elections. *American Journal of Political Science*, roč. 58, č. 2, s. 415–432.
- GAY, Robert (1990): Community Organization and Clientelist Politics in Contemporary Brazil: a case study from suburban Rio de Janeiro. *International Journal of Urban and Regional Research*, roč. 14, č. 4, 648–666.
- GEDDES, Barbara a NETO, Artur Ribeiro (1992): Institutional sources of corruption in Brazil. *Third World Quarterly*, roč. 13, č. 4, s. 641–661.
- GIBSON, Edward L. a CALVO, Ernesto (2000): Federalism and low-maintenance constituencies: Territorial dimensions of economic reform in Argentina. *Studies in Comparative International Development*, roč. 35, č. 3, s. 32–55.
- GRAHAM, Carol (1992): The politics of protecting the poor during adjustment: Bolivia's Emergency Social Fund. *World Development*, roč. 20, č. 9, s. 1233–1251.
- GRINDLE, Merilee S. (1977): Patrons and Clients in the Bureaucracy: Career Networks in Mexico. *Latin American Research Review*, roč. 12, č. 1, s. 37–66.
- GUPTA, Akhil (2012): *Red tape: Bureaucracy, structural violence, and poverty in India*. Durham: Duke University Press.
- HALE, Henry (2007): 10 Correlates of clientelism: political economy, politicized ethnicity, and post-communist transition. In: Kitschelt, Herbert a Wilkinson, Steven I. (eds.): *Patrons, Clients, and Policies*. Cambridge: Cambridge University Press, s. 227–251.
- HELLMAN, Judith Adler (1994): Mexican popular movements, clientelism, and the process of democratization. *Latin American Perspectives*, roč. 21, č. 2, s. 124–142.
- HELLMANN, Olli (2014): Outsourcing candidate selection the fight against clientelism in East Asian parties. *Party Politics*, roč. 20, č. 1, s. 52–62.
- HOLLAND, Alisha C. a PALMER-RUBIN, Brian (2015): Who's in Charge Here? When Clientelistic Brokers Represent Interest Organizations. *Comparative Political Studies* (<http://cps.sagepub.com/content/early/2015/04/07/0010414015574883.abstract>, 24. 6. 2015).
- HOPKIN, Jonathan a MASTROPAOLO, Alfio (2001): *From patronage to clientelism: comparing the Italian and Spanish experiences*. Cambridge University Press.
- KAUFMAN, Robert R. (1974): The patron-client concept and macro-politics: prospects and problems. *Comparative studies in society and history*, roč. 16, č. 3, s. 284–308.
- KEEFER, Philip a VLAICU, Razvan (2008): Democracy, credibility, and clientelism. *Journal of Law, Economics, and Organization*, roč. 24, č. 2, s. 371–406.
- KING, Gary, KEOHANE, Robert O. a VERBA, Sidney (1994): *Designing social inquiry: Scientific inference in qualitative research*. Princeton: Princeton University Press.
- KITSCHELT, Herbert a WILKINSON, Steven I. (2007): Citizen-politician linkages: an introduction. In: Kitschelt, Herbert a Wilkinson, Steven I. (eds.): *Patrons, Clients, and Policies*. Cambridge: Cambridge University Press, s. 1–50.
- LEVITSKY, Steven (2007): From populism to clientelism? The transformation of labor-based party linkages in Latin America. In: Kitschelt, Herbert a Wilkinson, Steven I. (eds.): *Patrons, Clients, and Policies*. Cambridge: Cambridge University Press, s. 206–226.
- LIPSET, Seymour M. (1960): *Political Man: The Social Bases of Politics*. New York: Doubleday & Company.
- LYNE, Mona M. (2005): Parties as Programmatic Agents A Test of Institutional Theory in Brazil. *Party politics*, roč. 11, č. 2, s. 193–216.

- LYNE, Mona M. (2007): Rethinking economics and institutions: the voter's dilemma and democratic accountability. In: Kitschelt, Herbert a Wilkinson, Steven I. (eds.): *Patrons, Clients, and Policies*. Cambridge: Cambridge University Press, s. 159–181.
- MAGALONI, Beatriz, DIAZ-CAYEROS, Alberto a ESTÉVEZ, Federico (2007): Clientelism and portfolio diversification: a model of electoral investment with applications to Mexico. In: Kitschelt, Herbert a Wilkinson, Steven I. (eds.): *Patrons, Clients, and Policies*. Cambridge: Cambridge University Press, s. 182–205.
- MEDINA, Luis Fernando a STOKES, Susan (2007): Monopoly and monitoring: an approach to political clientelism. In: Kitschelt, Herbert a Wilkinson, Steven I. (eds.): *Patrons, Clients, and Policies*. Cambridge: Cambridge University Press, s. 68–83.
- PIATTONI, Simona (2001): Clientelism in Historical and Comparative Perspective. In: Piattoni, Simona (ed.): *Clientelism, interests, and democratic representation: the European experience in historical and comparative perspective*. Cambridge: Cambridge University Press, s. 1–31.
- PREBISCH, Raul (1949): *The economic development of Latin America and its principal problems*. United Nations.
- RONIGER, Luis (2004): Political Clientelism, Democracy, and Market Economy. *Comparative Politics*, roč. 36, č. 3, s. 353–375.
- SAMUELS, David J. (2002): Pork barreling is not credit claiming or advertising: Campaign finance and the sources of the personal vote in Brazil. *The Journal of Politics*, roč. 64, č. 3, s. 845–863.
- SCHMITTER, Philippe C. a O'DONNELL, Guillermo (1986): *Transitions from authoritarian rule*. Baltimore: John Hopkins University Press.
- SCOTT, James C. (1972): The Erosion of Patron-Client Bonds and Social Change in Rural Southeast Asia. *Journal of Asian Studies*, roč. 32, č. 1, s. 5–37.
- SHEFTER, Martin (1977): Party and Patronage: Germany, England, and Italy. *Politics and Society*, roč. 7, č. 4, s. 403–451.
- STOKES, Susan C. (2005): Perverse accountability: A formal model of machine politics with evidence from Argentina. *American Political Science Review*, roč. 99, č. 3, s. 315–325.
- SZWARCBERG, Mariela (2012) Revisiting clientelism: A network analysis of problem-solving networks in Argentina. *Social Networks*, roč. 34, č. 2, s. 230–240.
- VALENZUELA, Arturo (1977): *Political brokers in Chile: local government in a centralized polity*. Durham: Duke University Press.
- VERDERY, Katherine (1996): *What was socialism, and what comes next?* Princeton: Princeton University Press.
- WEINGROD, Alex (1968): Patrons, patronage, and political parties. *Comparative studies in Society and History*, roč. 10, č. 4, s. 377–400.
- WEITZ-SHAPIRO, Rebecca (2012): What wins votes: Why some politicians opt out of clientelism. *American Journal of Political Science*, roč. 56, č. 3, s. 568–583.

SUMMARY

This article aims to explore the main developments in of the study of clientelism. Beginning in the 1960s, political science started an inquiry into the character of the relationship between politicians and voters. Slowly, it became clear that separation from anthropological studies was necessary in order to assess power relations effectively among distinct classes. Authors like Scott (1972) or Weingrod (1969) thus forged a new concept of political clientelism that helped move the study of clientelism from rural areas and slums

to political parties and party machines. Since then, studies of clientelism have become an important part of political science literature, aiming to explain principal agent relations all around the world. Its methods have become more sophisticated, borrowing from economy, sociology, and even psychology. According to the main theories this article focuses on, clientelism has become an integral part of political life in democratic countries.

For the purpose of better clarity, this study is divided into three main chapters, each one following one of the three main paradigms in the research of clientelism. In order to provide a more thorough account of the literature, each section also contains a subsection that is dedicated to clientelist research in the region of Latin America. The first period of the study of clientelism (1960s–1970s) was influenced by the political processes of decolonization. According to modernization theory, clientelism was perceived as an inherently undemocratic practice. This had several consequences for research models – scholars became more interested in studying rural areas and enclosed communities in economically less developed countries. Important theoretical consequences included a focus on local or municipal politics while neglecting to perceive the broader national context. In the end, authors were not able to make broader theoretical claims about whole populations and different studies of political clientelism could not be compared.

As was mentioned above, all authors from the first period were still being influenced by anthropological literature and chose mainly ethnographic approaches to data collection while leaving aside questions about the comparative relevance of their studies. The selection of cases was skewed toward less economically developed societies, leaving the question of clientelism in Western democracies aside.

As the article shows, studies of clientelism in Latin America were similar in their design to the broader literature on clientelism. Their primary objective was to separate themselves from the anthropological definitions of clientelism and to establish political clientelism as a new political science concept. The second period (1970s–1990s) was marked by a move toward a comparative framework, which led to a more profound academic debate about the concept of clientelism and its main characteristics. Clientelism was no longer perceived as a pre-modern relation between patrons and their clients. Especially in the political realm, clientelism began to be considered as a dynamic interaction. Voters were no longer subordinated clients of wealthy and omnipotent patrons. On the contrary, politicians had to compete one with another to attract voters, and offer better deals in what became known as clientelist packages.

Another important distinction from the previous period was the institutionalist interest taken by scholars, who tried to explain clientelism's functioning and survival based on types of existing institutions. One of the most influential scholars of this period, Martin Shefter, also showed that clientelist practices were usually path-dependent and depended on the historical origins of political competition in the 19th century (Shefter 1977). One of the implications of his theory was extremely important – the existence of clientelism was no longer taken as an opposite to democracy, but became complementary to it. This new stance, which was no longer normative, opened the gates to research that focused on clientelist practices in developed democracies.

The final period covered in this paper studies works of contemporary authors. Contrary to suggestions from previous periods, contemporary work states that clientelism did not disappear with economic development, nor was it “cured” by institutional engineering. The authors thus had to confront an intriguing question: Why do competitive elections not lead to the decline of clientelism? The work of Kitschelt and Wilkinson (2007) pointed out that clientelism could be a complementary strategy even in highly competitive elections in well developed countries. They established a new definition of clientelist exchange, also involving the concept of voter monitoring in order to hold voters to their “part of the deal”. Where political parties invested huge amounts of money and time into building extensive clientelist networks, it was highly improbable that this would be completely abandoned for the sake of a more programmatic strategy. This inspired other authors to test this assumption.

Literature dealing with Latin America returned partially to the ethnographical origins of the study of clientelism. Working with Kitschelt's and Wilkinson's framework also

contributed to a broader collection literature on the topic by forging new concepts like “perverse accountability” (Stokes 2005) or exploring the relationship clientelism had with a broader culture of poverty in Argentina (Auyero 2001).

In the conclusion, readers can find a table that provides a summary of the main developments in the study of clientelism. There is also a reference to the problematic areas in the research of clientelism that still remain open to further investigation.